
УДК 082

ББК 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk I oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy I redakcji: Warszawa, ul. Wyszogrodzka,16
e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór raportów naukowych. „Aktualne problemy w współczesnej nauce.
(28.06.2013 - 30.06.2013) - Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»,
2013. - 148 str.

ISBN: 978-83-63620-04-2 (t.1)

Zbiór raportów naukowych. Wykonane na materiałach Międzynarodowej Naukowo-
Praktycznej Konferencji 28.06.2013 - 30.06.2013 roku. Warszawa.
Część 1.

УДК 082
ББК 94

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora zakazany.

Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów.

Pisownia oryginalna jest zachowana.

Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach
należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour».

Obowiązkowa odniesienia do zbioru.

ISBN: 978-83-63620-04-2 (t.1)

"Diamond trading tour" ©

25. Мирюшкина Ю.В..... 115
ПРОБЛЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДА СОТРУДНИКОВ В СОВРЕМЕННОЙ
ОРГАНИЗАЦИИ

26. Драган О.І..... 120
ПРОБЛЕМА ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ І ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ
ВИПУСКНИКІВ ВНЗ ЗА ФАХОМ

27. Галенкина И. И., Фоменкова О. Н., Алексеева А. В123
СПЕЦИФИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ КОНЦЕПЦИИ
«LEAN PRODUCTION»: «6 СИГМ» И «5S» НА ПРЕДПРИЯТИЯХ
ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ

СЕКСЈА 12. NAUK MEDYCZNYCH. (МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ)

28. Гера О.В..... 128
ВЗАЄМОДЕТЕРМІНАЦІЯ МОВЛЕННЄВИХ І РУХОВИХ ПОРУШЕНЬ
У ДІТЕЙ ІЗ ДЦП

29. Сагурська Г.С., Потіха Н.Я., Чарнош С.М., Шайген О.Р. 135
ВИКОРИСТАННЯ ІНГІБІТОРІВ АНГІОТЕНЗИНПЕРЕТВОРЮВАЛЬНОГО
ФЕРМЕНТУ ДЛЯ КОРЕКЦІЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДИФУЗНОГО
КАРДІОСКЛЕРОЗУ ЗАЛЕЖНО ВІД РІЗНОЇ СТІЙКОСТІ ТВАРИН ДО
ГІПОКСІЇ

СЕКСЈА 14. NAUK POLITYCZNYCH. (ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ)

30. Попов У. 137
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

СЕКСЈА 27. РЕКЛАМА. (РЕКЛАМА)

31. Самойлова Я.А., Лавлинский Р.А. 145
СОЦИАЛЬНАЯ РЕКЛАМА, КАК СПОСОБ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА
ОБЩЕСТВЕННО ЗНАЧИМЫЕ ЯВЛЕНИЯ

Popov Yevgen

PhD student, South Ukrainian National
Pedagogical University named after K.D. Ushynskiy

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЦЕНТРІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Для детального аналізу діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу в Україні необхідно проаналізувати різноманітні чинники, які безпосередньо впливають на діяльність цих інституцій. У 2003 році Центр Разумкова провів експертне опитування, метою якого було виявлення найбільш негативних чинників, які впливають на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу.

У цьому році найбільш негативним чинником, який впливає на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу було визнано незацікавленість влади до співробітництва з науково-дослідницькими організаціями. Тобто, можна говорити що експерти визнали що держава на виявляє зацікавленості в співробітництві з центрами інтелектуального забезпечення політичного процесу. Другою проблемою, яка більше за інших впливає на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу експертами було визнано відсутність демократичних традицій взаємодії держави та громадських об'єднань.

Експерти визначали, що саме державні інституції не можуть здійснювати об'єктивний та глибокий аналіз проблем, які виникають в українському суспільстві та потребують вирішення з боку держави. Причиною цього процесу виступає відсутність традицій та досвіду вирішення проблем які постають перед українською державою з боку української влади.

У 2003 експертами були визначені чинники, які негативно впливають на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу в Україні. До вищезгаданих проблем слід додати таку проблему як залежність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу від ексклюзивних донорів та не можливість з їх боку диверсифікувати джерела фінансування. Значними проблемами

було визнано також брак фінансування, заангажованість центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, незацікавленість національних бізнес-структур до співробітництва, брак фахівців, недосконалість чинного законодавства, обмеженість доступу до засобів масової інформації, брак стратегічного планування та слабкість інформаційного забезпечення діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу. Слід зазначити, що такі дві проблеми як незацікавленість влади до співробітництва та відсутність демократичних традицій взаємодії держави та громадських об'єднань визнали значними 59,1% та 43,6% експертів відповідно[4, с. 70-72]. Інші проблеми набрали менше 30% голосів експертного середовища.

Такі проблеми як залежність від ексклюзивних донорів, неможливість диверсифікації доходів, брак фінансування згадувались у контексті залежності українських центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу від іноземних фондів. Експерти відмітили, що станом на 2003 рік частка надходжень коштів в бюджети українських центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу від іноземних донорів мала вирішальне значення[4, с. 14-15]. Надходження в бюджети центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу в Україні були незначними, що зумовлювало ряд недоліків в їх діяльності. Основною проблемою можна вважати зведення діяльності центру інтелектуального забезпечення політичного процесу до написання звітів про свою діяльність, адже на проведення стратегічних, довгострокових та систематичних досліджень не вистачало коштів.

Залежність українських центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу від іноземних донорів породжувало ряд інших проблем, серед яких треба виділити артикульовану критиками аналітичного сектору проблему заангажованості українських центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу. Однак, експерти українських аналітичних структур відзначають що такі звинувачення є не обґрунтованими оскільки міжнародні фонди не висувають умов стосовно методології дослідження та їх результатів. При цьому, було відмічено що при державному фінансуванні діяльності центра інтелектуального забезпечення політичного процесу виникає загроза упередженості[4, с. 21].

Така проблема як брак фахівців для роботи у центрах інтелектуального забезпечення політичного процесу виявилась завдяки проведеному центром Разумкова дослідженню. Мінімальний набір навичок для роботи у центрі інтелектуального забезпечення політичного процесу має складатись з вміння здійснювати професійні аналітичні дослідження у відповідній галузі, володіти іноземною мовою та володіння комп'ютерними технологіями. При цьому показовим є те, що вільне володіння англійською мовою підтвердили тільки 3% студентів та 7,6% викладачів ВНЗ України[4, с. 22]. Як було виявлено у попередніх розділах основою роботи центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу служать представники академічного середовища, які адаптують академічну модель дослідження до потреб суспільства та замовників.

Серед проблем нормативно-правового забезпечення діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу експерти відмітили: 1) відсутність базового закону, який би регулював діяльність незалежних некомерційних громадських організацій; 2) відсутність податкових пільг та пільг на оренду майна; 3) невизначеність термінів «доход» та «прибуток» відповідно до європейських норм;

4) неурегульованість фінансових та інших зобов'язань сторін за умови укладання контракту аналітичним центром на замовлення органу державної влади; 5) відсутність норм стимулюючих фізичних та юридичних осіб на надання благодійної допомоги некомерційним громадським організаціям[4, с. 22].

Така проблема як обмеженість доступу до засобів масової інформації виникає в той період не тільки у центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу. За оцінками світових та вітчизняних експертів загальний рівень свободи слова в той період перебував на низькому рівні. Така тенденція зумовила складний доступ незалежних експертів до засобів масової інформації.

Таким чином можна сказати що у 2003 році найбільшими проблемами діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу вважались зовнішні фактори. Саме тому, можна говорити про слабкий рівень впливу центрів інтелектуального забезпечення на державні інститути у цей період.

Додатковим критерієм у цьому питанні може виступати пріоритетні форми діяльності за боку центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу у співробітництві з органами державної влади. Експертне опитування проведене у 2003 році центром Разумкова виявило що 48% центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу у відносинах з державною владою прагнуть до аналізу наслідків прийнятих рішень владними структурами, 39% готові розробляти власні пропозиції для органів державної влади, 13% прагнуть до розробки спільних досліджень з органами державної влади[4. с].

Таким чином, можна зробити висновок що в цей період центри інтелектуального забезпечення політичного процесу у стосунках з владою більше прагнули до аналізу діяльності влади ніж до розробки пропозиції. Це свідчить про те, що центри інтелектуального забезпечення політичного процесу в цей період були орієнтовані на критику вже прийнятих рішень з боку владних структур. При цьому, експерти центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу публічно не говорять про недоліки власної діяльності. Така тенденція не є унікальною, оскільки у другому та третьому розділі цієї роботи були наведені приклади замовчування власних невдач з боку представників центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу інших держав.

У 2007 році експерти Центру Разумкова приготували черговий звіт про діяльність центрів інтелектуального забезпечення в Україні. Для дослідження центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу цей звіт має велике значення, адже в ньому артикулюються основні проблеми в діяльності неурядових аналітичних організацій станом на 2007 рік. Основною проблемою діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу експерти вважають низький рівень зацікавленості влади в діяльності неурядових аналітичних центрів[5, с 10-12].

Незацікавленість влади до співпраці з центрами інтелектуального забезпечення політичного процесу призводить до багатьох проблем у державі. Якщо говорити про проблему незацікавленості влади до діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу більш детально то виявиться, що вона включає в себе ряд інших проблем.

Проблема регулювання нормативно-правової бази діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу маж статус однієї з основних.

Актуальні проблеми в сучасній науці

Оскільки законодавча база не має в своєму розпорядженні термінів, які б виокремлювали організації науково-дослідницького характеру серед інших, то можна зробити висновок що на діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу позначається нормативна база розрахована на врегулювання усього сектору неурядових організацій.

У 2007 році серед найбільш актуальних проблем законодавчого характеру, які негативно впливають на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу у 2007 році експерти визначають наступні[5, с. 25:

- Відсутність визначення «суспільно-корисної» активності основних видів діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу.
- Відсутність у діючому законодавстві уніфікованих критеріїв визначення «неприбутковості» неурядової організації. Така проблема свідчила про те, що різні владні інститути могли по різному розуміти діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу а відтак й застосовувати різні нормативні акти для регулювання діяльності цих інституцій
- Недостатня урегульованість питання про можливість надання аналітичними центрами аналітичних послуг. Тут мається на увазі нестане законодавче закріплення ознак неприбутковою діяльності.
- Проблематичність участі неурядових організацій у процедурах державних закупівель. Проблема полягає в тому, що при участі неприбуткових організацій у процесі державних закупівель, вони несуть більші витрати ніж організації інших типів. Це негативно позначається на діяльності усього неприбуткового сектору в Україні.
- Відсутність стимулів підтримки діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу з боку юридичних та фізичних осіб. Проблема була в тому, що чинний на той час закон «Про оподаткування прибутку підприємств» не стимулював підприємства до фінансової підтримки неурядових організацій. До цього ж, згідно цього закону неурядові організації дорівнювались до державних та місцевих бюджетів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.
- Поширення на центри інтелектуального забезпечення політичного процесу норм законодавства, які не враховують специфіку діяльності цих організацій. Прикладом в цьому випадку може слугувати норми закону «Про основи соціального захисту інвалідів», який зобов'язував неурядові організації до надання робочих місць людям які мають статус інваліда.

Проблеми законодавчого характеру ускладнює і неготовність структур влади до співробітництва з центрами інтелектуального забезпечення політичного процесу. При цьому, державні органи, як правило мають власні аналітичні підрозділи, на діяльність яких можна впливати.

Експерти центру Разумкова виділяють також такі проблеми як ціннісна несумісність, відношення влади до критики з боку центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, суб'єктивний чинник ,пострадянський синдром ієрархічності та інформаційну закритість владних інститутів[5, 27-29].

Під проблемою ціннісної несумісності мається на увазі політичні позиції, на яких діють інститути влади. Виходячи зі свої політичних позицій вони можуть не

сприймати діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, які діють з позиції суспільного інтересу.

Проблема відношення влади до критики з боку центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу артикулюється з приводу того, що неурядові аналітичні центри які менше критикують той чи інший інститут влади мають більші шанси на співпрацю з ним. Така практика негативно позначається на діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, адже як було показано раніше, вони мають відстоювати інтереси громадськості а не власні кон'юнктурні цілі та амбіції. Додатковою проблемою тут виступає суб'єктивний чинник, тобто причетність державного службовця до діяльності центра інтелектуального забезпечення політичного процесу. Тобто, якщо державний службовець причетний до заснування центру інтелектуального забезпечення політичного процесу або працював у ньому, то виникає ризик недобросовісної діяльності як чиновника так і неурядового аналітичного центру. Однак, як було показано у розділах 2 та 3 практика співпраці центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу з державними інститутами, в яких працюють їх колишні співробітники, має місце в багатьох державах різного типу. Навпроти, досвід роботи державного службовця у центрі інтелектуального забезпечення політичного процесу стимулює його до більш відкритою діяльності стосовно організації цього типу. Така проблема як інформаційна закритість владних інститутів виражалась у обмеження доступу структур третього сектору до інформації якою володіють тільки державні органи влади.

Серед чинників, які негативно впливали на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу експерту центру Разумкова виділяють загострення політичного протистояння між вищими владними інститутами. Політична нестабільність тих часів порадила цілий ряд проблем діяльності неурядових аналітичних центрів, найважливішими серед котрих є збільшення політичної складової у діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, маніпуляція результатами досліджень з боку політичних сил, з боку політичних сил зменшення уваги до діяльності аналітичних структур та спроби дискредитувати їх діяльність. Однак, така політична ситуація мала і ряд позитивних тенденцій. Якщо припустити, що політична конкуренція породжує конкуренцію ідей та програмних дій та стимулює інтелектуальну діяльність, то можна прийти к висновку що саме завдяки політичній конкуренції центри інтелектуального забезпечення політичного процесу здобули нові простори для своєї діяльності.

Українська дослідниця структур третього сектора Глоба О.Є. у своїй роботі «Аналітичні центри як суб'єкти публічної політики» у 2009 році виділяє велику кількість чинників як негативно впливають на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу. Серед основних причин повільного розвитку називається позбавлення внутрішніх фінансових ресурсів для діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу. Такий стан речей змушує вітчизняні організації входити в залежність від фінансування іноземними фондами та організаціями. Саме через ці фактори центри інтелектуального забезпечення політичного процесу часто звинувачують у заангажованості своєї діяльності. При цьому, під час виборчих кампаній відмічається політизація діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, які створюються політичними

акторами для підвищення власного рейтингу[2, с. 144-146].

При цьому, Глоба О.Є. робить акцент на низькому професійному рівні центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу[2, с. 146]. Такий висновок робиться в контексті діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу за для отримання прибутку, а не запровадження суспільно-корисних змін.

За даними звіту під назвою «Оцінка досліджень з аналізу політики в Україні» який був представлений в рамках проекту «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER), що реалізується PAct в Україні за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID); Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ) та Фонду розвитку аналітичних центрів (ТТФ) в березні 2013 року основною проблемою діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу є розбіжність між попитом на політичну аналітику та пропозицією з боку неурядових аналітичних центрів[3, с. 3]. Така теза говорить про те, що центри інтелектуального забезпечення в Україні випускають багато аналітичної продукції, але вона не використовується політичними акторами у своїй діяльності.

Ерік Лівні основною причиною такого стану речей покладає на центри інтелектуального забезпечення політичного процесу[3, с. 12]. Складовою цієї проблеми називається не висока якість аналітичної продукції центрів інтелектуального забезпечення політики та недостане розповсюдження результатів своєї з боку неурядових аналітичних центрів.

Така думка є цікавою, оскільки основну провину в недостатній взаємодії центрів інтелектуального забезпечення політики покладає з інститутами влади покладає на неурядові аналітичні центри.

Однак, слід зазначити що, згадана робота Еріка Лівні піддалася критиці з боку представників українського громадського сектора. Наприклад, Директор Фонду «Демократичні Ініціативи» Ірина Бекешкіна заявила що «Вважаю цей звіт непрофесійним... У нас є чимало аналітичних центрів, що працюють на тому ж рівні, що й закордонні колеги».

Таким чином, проаналізувавши проблеми центрів інтелектуального забезпечення політики які артикулювалися різними дослідниками в різні часи можна зробити висновок про теперішній стан середовища, у якому функціонують неурядові аналітичні центри.

Однак, автор припускає що центри інтелектуального забезпечення політики як інструменти впливу за допомогою власної діяльності мають можливість поліпшувати власне становище у системі громадсько-політичних відносин. Таке припущення виникло із аналізу світового досвіду діяльності центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу, яке автор розглянув у другій та третій главі цієї роботи. Таким чином, автор припускає що аналіз нинішнього стану розвитку центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу через вирішенні проблеми, які на протязі довгого часу артикулювалися представниками цих організацій дасть оцінку впливу неурядових аналітичних організації на українське політичне поле.

Оскільки, більшість чинників які негативно впливають на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу мають, по відношенню до них, зовнішню природу то доцільним буде проаналізувати діяльність неурядових аналітичних центрів по лобюванню законів, які безпосередньо впливають на їх

діяльність. При цьому, слід розуміти що з публічних джерел дізнатися про вплив цієї чи іншої організації на процес прийняття рішень дуже важко. Тому, автор застосовує критерій дієвості нормативно-правових актів в рамках функціонування центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу.

Можна говорити про те, що найбільший вплив на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу в Україні чинили три нормативно-правових акти, які були прийняті за останні три роки. Серед них Податковий кодекс, який вступив у дію 1 січня 2011 року, Закон «Про громадські об'єднання» які вступив в силу 1 січня 2013 року та закон «Про доступ до публічної інформації» який набув чинності 9 травня 2011 року.

Якщо, оцінка нового податкового законодавства на діяльність центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу є суперечливою, то вплив законів «Про громадські об'єднання» та «Про доступ до публічної інформації» позитивно впливає на діяльність організацій громадянського суспільства. Звісно, існують проблеми з приводу відповідності норм цих нормативно-правових актів між собою, однак в цілому можна говорити що вони допомогли вирішити цілий комплекс проблем, який був описаний вище.

Наприклад, закон «Про громадські об'єднання» спростив процедуру реєстрації структур третього сектора, скасував територіальний поділ громадських організацій(тепер всі громадські організації мають всеукраїнський статус), значно розширив можливості діяльності усього громадського сектору та ін.[3, с. 39]. Що стосується закону «Про доступ до публічної інформації» то він надав можливості центрам інтелектуального забезпечення політичного процесу отримувати інформацію про діяльність державних органів влади, а значить і надав дієвий механізм з приводу оцінки їх діяльності громадськості.

Зважаючи на ці фактори, можна говорити про те, що центри інтелектуального забезпечення політичного процесу завдяки власній діяльності та підвищенню особистого статусу набувають досвіду впливу на владні інститути, які поліпшують статус науково-дослідних та громадських організацій. Ще рано говорити про те, що центрам інтелектуального забезпечення політичного процесу вдалося усунути усі проблеми пов'язані з їх функціонуванням. Однак, виходячи з наведених вище факторів можна зробити висновок що вплив центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу на процес прийняття політичних рішень в Україні зростає.

Список використаної літератури

1. Беляева Н. Ю. “Фабрики мысли” и центры публичной политики как субъекты экспертного обеспечения политики / Н. Ю.Беляева, Д. Г. Зайцев // Журнал “Полития”. - 2008. - № 4. - С. 139-152
2. Глоба О.Є. Аналітичні центри як суб'єкти дослідження публічної політики: дис. канд. пол. наук: 23.00.01 “Теорія та історія політичної науки” / О.Є. Глоба. – Дніпропетровськ., 2009. – 209с.
3. Лівні Е. Оцінка досліджень з аналізу політики в Україні \ Е.Лівні В. Галушка, О.Онух, Н. Петров, Я. Тимків \ У пошуках власного голосу Київ 2013р. – стр.

4. Неурядові аналітичні центри в Україні: Можливості, Виклики, Перспективи [Звіт Центру Разумкова] // Національна безпека і оборона. — 2003. — № 10. — С. 3–72.
5. Неурядові аналітичні центри України: новий етап розвитку чи біг по колу? (фахова дискусія) [Електронний ресурс] // Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. — Режим доступу: <http://www.uceps.org/ua/show/1192/>
6. Рич Э., Уивер К. Пропагандисты и аналитики: «мозговые центры» и политизация экспертов \ Рич Э., Уивер К. \\ Pro et contra. Том 8, № 2. М. 2003. С. 64-89.
7. Телешун С. О. Політична аналітика, прогнозування та політичні консультації / С. О. Телешун, А. С. Баронін. — К. : Основи, 2001. — 272 с.
8. Шевцов А. І. Міжнародні неурядові організації як фактор впливу на ситуацію в Україні [Електронний ресурс] / А. І. Шевцов, Г. І. Мерніков// Стратегічна панорама. — 2002. — № 4. — Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=s-pp0&issue=2002_4